

INFORMACIJA

doi: 10.15388/Baltistica.53.1.2334

ALEKSO GIRDENIO (1936–2011) ATMINIMO KONFERENCIJA „KALBŲ IR TARIŲ TRANS- FORMACIJOS“

2017 m. spalio 19–20 d. Lietuvių kalbos institute vyko penktoji¹ Alekso Girdenio (1936–2011) atminimo konferencija „Kalbų ir tarmių transformacijos“, kurią organizavo LKI Bendrinės kalbos tyrimų centras, LKI Geolingvistikos centras ir Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto Baltistikos katedra. Per dvi konferencijos dienas įvyko šeši posėdžiai, perskaityti 26 pranešimai apie naujausius lietuvių, latvių ir kitų kalbų bei tarmių fonetikos ir fonologijos, akcentologijos, morfonologijos, žodžių darybos, leksikologijos, dialektologijos ir geolingvistikos, kalbos istorijos, kodifikacijos ir vartosenos tyrimus. Pranešimus skaitė nemažas būrys Profesoriaus mokinių bei mokslininkai iš Lietuvos, Latvijos ir Švedijos.

Konferencijos pradžioje akademikai profesoriai Grasilda Blažienė (LKI) ir Bonifacas Stundžia (VU) pasida-

¹ Apie pirmąją konferenciją žr. *Baltistica* 47(2), 2012, 385–388; apie antrąją – *Gimtoji kalba* 11, 2013, 24t; apie trečiąją – *Baltistica* 49(2), 2014, 374–376; apie ketvirtąją – *Gimtoji kalba* 11, 2016, 27t.

lijo prisiminimais apie A. Girdenį, kolegą ir bendražygi. Pirmasis plenarinio posėdžio pranešimas, kurį perskaitė Danguolė Mikulėnienė (LKI) ir Dainė Aliūkaitė (VU KHF), gvildeno vieną iš teorinių geolingvistikos problemų – objektyviojo ir subjektyviojo tarmiškumo skirtį. Šios dvi geolingvistikos kategorijos apibendrina paprastojo kalbos bendruomenės nario patirtį bei teikia duomenų regioninio kalbos variantiškumo tyrimams, o vartotojų nuostatas patogiu vizualizuoti mentaliniuose žemėlapiuose. Pranešėjos pasitelkė ne tik perceptyviosios dialektologijos instrumentus, bet atkreipė dėmesį ir į kitų tarmėtyros duomenų svarbą.

Birutės Jasiūnaitės (VU) pranešimo objektas – leidinyje „Žemaičių dzūkai“ (2008 m.) publikuoti išsamūs A. Girdenio moksliniai komentarai. Tai didelės apimties išnašos, skirtos probleminiams ir subtiliems pietinių kretingiškių fonetikos, kirčiavimo, morfologijos, leksikos, kiek mažiau – sintaksės reiškiniams. Pranešėja atkreipė dėmesį į šių komentarų išliekamąją vertę – jose ne tik atsiskleidžia Profesoriaus mokslinės pažiūros, bet kai kurie lietuvių dialektologijoje pastebėti reiškiniai komentuojami pirmą kartą.

Latvių kalbininkė Dzintra Šulcė (Liepojos universitetas) savo pranešime apžvelgė latvių bendrinės kalbos orto-

epijos normų istorinę raidą, aptarė tam tikras balsių, priebalsių, priegaidžių tarimo variacijas bei prognozavo būsimas ortoepijos normų kūrimo tendencijas.

Juozas Pabrėža (ŠU) kalbėjo apie žemaitiško rašto ištakas ir tradicijas. Pranešėjo teigimu, žemaitiškas raštas pradėjo formuotis su pirmąja lietuviška knyga, nes Martyno Mažvydo katekizmo (1547 m.) kalbos pagrindas esąs žemaitiškas. J. Pabrėža apžvelgė XVII–XIX a. žemaičių kalbos pamatu rašytus raštus ir atkreipė dėmesį, kad tuo laikotarpiu būta pastangų lietuvių bendrinę kalbą kurti žemaičių tarmės pagrindu. Jis teigė, kad susiformavus bendrinei kalbai žemaičių kalbos propagavimo tradicijos persikėlė į spaudą, grožinę literatūrą, o laikraščiuose „Žemaičių prietelius“ ir „Žemaičių žemė“ tarpukariu vyko aštrios diskusijos dėl žemaičių tarmės ir kalbos statuso. Atgimimo laikotarpiu žemaitiškumo tradicija vėl imta intensyviai puoselėti, tad atsirado poreikis patobulinti žemaitišką rašybą. 1998 m. tą padarė A. Girdenis ir J. Pabrėža, išleisdami „Žemaičių rašybą“.

Vilma Zubaitienė (VU) savo pranešime analizavo fonetines, akcentines, morfologines ir leksines tarmybes XVII–XIX a. Mažosios Lietuvos lietuvių kalbos žodynuose ir gramatikose. Mokslininkė atskleidė, kiek ir kokių duomenų apie Mažosios Lietuvos tarmes (vakarų žemaičius, kuršininkus, vakarų aukštaičius) bei jų diferenciaciją pateikta spausdintuose ir rankraštiniuose to meto šaltiniuose. Pranešimu siekta nustatyti, kodėl tarminė medžiaga varijuoja ir kokią įtaką žodynų ir gramatikų autoriams darė to krašto, kuriame jie gimė ar dirbo, tarmė.

Rita Miliūnaitė (LKI) kvietė diskutuoti dėl šiuo metu lietuvių kalbotyroje itin aktualių terminų *norminimas*, *normalizacija*, *standartizacija* ir *kodifikacija* turinio, santykio ir vartojimo. Ji atkreipė dėmesį, kad į diskusiją (šiuo metu diskutuojama dėl *standartinės kalbos* termino, reiškiančio *bendrinės kalbos* atmainą) įtraukiami ne visi šių terminų vartojimo aspektai. R. Miliūnaitė pateikė aptartųjų terminų mikrosistemos schemą, kuri galėtų būti naudojama lietuvių norminamojoje kalbotyroje.

Viktorija Kavaliauskaitė (VDU) kartu su bendraautore Laura Kamančulyte-Merfeldiene (VDU) parengė pranešimą apie kodų kaitos vartojimą Sakytinės lietuvių kalbos tekstyne. Terminu „kodų kaita“ autorės įvardija neadaptuotų svetimos kalbos žodžių (frazių) įterpimą į komunikacijos aktą arba bendravimą keliomis kalbomis pramaisiui. Pranešimo metu V. Kavaliauskaitė aptarė tekstyne aptiktus kodų kaitos atvejus, lygino jų pobūdį bei paplitimą, atsižvelgdama į kalbėtojų lytį, amžių, socialinius santykius.

Popietinį posėdį pradėjo Gintarė Judžentytė (VU), kuri nagrinėjo erdvės raiškos rodomaisiais įvardžiais atvejus lietuvių kalbos tarmėse. Išanalizavusi rodomųjų įvardžių vartoseną, tyrėja iškėlė hipotezę apie skirtingą dvinarės įvardžių sistemos (šis ‘artimasis’ vs. *tas* ‘tolimasis’) būklę skirtingose patarmėse: uteniškių patarmėje – tos sistemos egzistavimą, Viduklės šnektoje – transformavimą (į *tas*, *ta* ‘artimasis’ / *anas*, *ana* ‘tolimasis’ sistemą), o Skuodo šnektoje – dvinarės rodomųjų įvardžių sistemos nykimą.

Nijolė Tuomienė (LKI) tęsė įvardžių temą, aptardama įvardžių kaitybos modelius pietų aukštaičių lietuviškose salose (Varanavo rajone, Baltarusija). Pranešėja, remdamasi XX a. pabaigos–XXI a. pradžios dialektologine medžiaga, išskyrė du įvardžių morfologinės struktūros modelius: senąją tradicinę ir inovatyvųją, atsiradusį dėl lietuvių ir slavų kalbų sąveikos. N. Tuomienė ieškojo morfologinių gretybių radimosi prižasčių bei lygino lietuvių kalbos salų Baltarusijoje medžiagą su pagrindinio lietuvių kalbos ploto tarmių faktais. Surinkti duomenys svarbūs tiriant lietuvių kalbos raidą izoliacijoje.

Dalia Pakalniškienė (KU) savo pranešime, parengtame kartu su bendraautore Jūrate Lubienė (KU), aptarė iki šiol neanalizuotus šiaurės žemaičių somatonimus. Tirdamos šiaurės žemaičiams būdingą leksiką autorės siekia nustatyti, kokios semantikos žemaitiški žodžiai labiausiai skiriasi nuo bendrinės kalbos. Šis pranešimas buvo skirtas galvos srities teminiam pogrupiui (GSP) – galvos, veido, jų išorinių ar vidinių organų, dalių, sričių pavadinimams: analizuota žemaitiškųjų GSP sandara, santykis su bendrinės kalbos leksemomis, jų gyvybingumas ir funkcionavimas.

Doktorantė Simona Vyniautaitė (LKI) nagrinėjo skiriamąją šiaurės žemaičių telšiškių ir kretingiškių ypatybę – regresyvinę balsių asimiliaciją. Tyrimo objektu pasirinkta šių patarmių sankirtoje atsidūrusi Mosėdžio šnekta, kurios tarminį nevienalytiškumą pranešėja pagrindė LKI Geolingvistikos centro Tarmių archyve saugoma XX a. 7–9 dešimtmečių rankraštine medžiaga.

Keli konferencijos pranešimai buvo skirti senųjų raštų problematikai. Birutė Kabašinskaitė (VU) kalbėjo apie Mykolo Cerausko veikalą „Seanas Katechizmas“ (1803 m.) sąsajas su Liudvikos Karolinos Radvilaitės parengtu katekizmu-elementoriumi „Pradžios pamokslas“ (1680 m.). Ištyrusi M. Cerausko leidinio struktūrą, turinį bei kalbą ir palyginusi su kita M. Cerausko knyga pranešimo autorė nustatė, kad katekizmą perkūrė ne M. Cerauskas. Mokslininkė taip pat atkreipė dėmesį į šiaurės panevėžiškių patarmės ypatybes, nevienodai pasitaikančias M. Cerausko ir L. Radvilaitės tekstuose.

Jurgitos Venckienės (LKI) pranešimo objektas – Jono Jaknavičiaus „Ewangelie polskie y litewskie“ leidimai (1803–1859 m.) ir Juozapo Arnulfo Giedraičio parengtas Naujojo Testamento leidimas „Naujas Istatimas“ (1816 m.). Palyginusi aptariamuosius leidinius pranešėja teigė, kad 1858 m. išėjusios „Ewangelje polskie i žmudzkie“ laikytinos atskiru leidiniu, parengtu remiantis A. Giedraičio „Nauju Istatimu“, o ne pakartotu J. Jaknavičiaus evangelijų leidimu.

Daiva Sinkevičiūtė (VU) pristatė naujų moterų vardų su baigmeniu *-ėja* tyrimus, kurie leidžia daryti išvadą, kad populiarūs oikonimai *Saloméja, Téja, Austėja* galėjo prisidėti prie moterų asmenvardžių su baigmeniu *-ėja* plitimo. D. Sinkevičiūtė aptarė tokių asmenvardžių kilmę bei struktūrą.

Pirmąją konferencijos dieną užbaigė archeologo Aleksiejaus Luchtano (VU) ir kalbininko Olego Poliakovo (VU) tarpdalykinis pranešimas indoeu-

ropiečių etnogenezės klausimais. Mokslininkai atkreipė akademinės bendruomenės dėmesį į indoeuropiečių prokalbės tyrimuose pasitaikantį mokslinių faktų atomizmą, mitologijos įvykių įtraukimą į įrodymų bazę, gamtinio-geografinio faktoriaus ignoravimą ir kita. Pranešėjai savo argumentus grindė konkrečiomis indoeuropiečių etnogenezės hipotezėmis.

Antrąją konferencijos dieną pradėjo viešnia iš Švedijos – Yoko Yamazaki (Stokholmo universitetas) kalbėjo apie baltiško žodžio *dāvė* / dial. *dēvē* šaknies vokalizmą. Tyrėja apžvelgė šio žodžio kilmės hipotezes ir pateikė savo argumentus apie dalyvinę jo kilmę.

Diachronijai buvo skirtas ir Vytauto Rinkevičiaus (VU) pranešimas, kuriame analizuoti rytų baltų kalbų vardžodžiai su priesaga *-ien-*. Pranešėjas, remdamasis tarmių bei senųjų raštų medžiaga, lygino vedinių akcentines ypatybes lietuvių ir latvių kalbose ir pristatė jų kirčiavimo rekonstrukciją.

Evaldas Švageris (VU) kvietė dar kartą padiskutuoti apie rytų aukštaičių priegaides. Jis pristatė Daugailių apylinkėse (Utenos r.) atlikto monoftongų priegaidžių instrumentinio tyrimo rezultatus. Tyrėjas daugiausia dėmesio skyrė ilgųjų balsių pagrindinio tono dinamikai ir reziūmavo, kad pagal šį požymį uteniškių ilgieji balsiai nesiskiria. E. Švagerio nuomone, rytų aukštaičių priegaidžių toninių požymių niveliaciją lemia kiekybiniai vokalizmo sistemos pokyčiai.

Vilija Ragašienė (LKI) nagrinėjo kirčio atitraukimo reiškinį kupiškėnų patarmėje. Palyginusi skirtingus XX a.

šaltinius (1920 m. paskelbtus Antano Barausko surinktus tarminius tekstus ir LKI Tarmių archyvo 6–7 deš. rankraštine medžiaga) pranešėja iškėlė hipotezę, kad kirčio atitraukimo reiškinys kupiškėnų patarmėje formavosi gana vėlai.

Kazimieras Garšva (LKI) kalbėjo apie kitą rytų aukštaičių patarmę – šiaurės panevėžiškius. Jis analizavo, kaip realizuojamos skiriamosios patarmės ypatybės, ir atkreipė dėmesį, kad mokinių kalboje šių ypatybių vartojimas mažta. Pranešėjo nuomone, itin prastai išlaikomos tarmiškos gyvenamųjų vietų vardų formos.

Baigiamasis plenarinis posėdis buvo skirtas eksperimentinei fonetikai ir fonologijai – pagrindinėms Profesoriaus A. Girdenio mokslinės veiklos sritims. Pranešimuose analizuotos lietuvių ir latvių bendrinių kalbų vokalizmo bei konsonantizmo problemos. Jana Tapertė (Latvijos universiteto Latvių kalbos institutas) pristatė latvių kalbos sonanto /l/ fonetinių variantų, išartų prevokalinėje, intervokalinėje ir postvokalinėje pozicijose, tyrimą. Inese Indričānė (Latvijos universiteto Latvių kalbos institutas) savo pranešime analizavo latvių kalbos trunkiųjų priebalsių lokuso lygtis, lygindama įvairių amžiaus grupių (5–15, 16–39, 40–59, 60–80 metų) medžiagą. Kito Inesės Indričānės pranešimo, parengto kartu su Solveiga Čeirane (Latvijos universiteto Latvių kalbos institutas, Rygos Stradinio universitetas), tyrimo objektas – latvių kalbos ankštumos priebalsių atpažinimas CVC junginiuose: tyrėjos eksperimentiškai tyrė ir lygino gimtakalbių bei negimtakalbių latviškai kalbančių informantų priebal-

sių atpažinimo gebėjimus. Juris Gri-gorjevas (Latvijos universiteto Latvių kalbos institutas) kalbėjo apie latvių kalbos dvibalsių instrumentinių tyrimų rezultatus, kurie patvirtina vienafonemę dvibalsių fonologinę interpretaciją.

Lietuvių ir latvių kalbų priebalsinių fonemų diferencinių požymių interpretacijas lygino Jolita Urbanavičienė (LKI). Anot mokslininkės, fonologinis požiūris padeda atsiriboti nuo realių garsinių ypatybių kompleksų ir iškristalizuoti klasifikacinius garsų požymius, kurie svarbūs atliekant lyginamuosius dabartinių baltų kalbų garsų tyrimus.

Jurgita Jaroslavienė (LKI), baig-dama konferenciją, atkreipė dėmesį, kad pastaraisiais metais lietuvių, latvių ir an-glų kalbomis aprašant lietuvių ir latvių kalbų balsyną ne be reikalo vienodina-mi ne tik garsų transkripcijos rašmenys (naudojama standartizuota tarptautinė garsų fonetinių rašmenų žymėjimo sis-tema, ang. IPA), bet ir šių kalbų balsiai tiriami ir lyginami taikant vienodus ar panašius metodologinius principus bei atkreipiant dėmesį į tai, kokie angliški terminai ir jų lietuviški ir latviški atitik-

menys vartojami klasifikuojant dabarti-nių baltų kalbų balsyną, kad tiriamųjų kalbų fonemų inventorių kuo objekty-viau būtų galima palyginti su kitų kalbų atitinkamais garsais. Lyginamieji voka-lizmo tyrimai padeda išryškinti tradici-nių (nacionalinių) fonetinių ir fonologi-nių klasifikacijų ypatumus ir standarti-zuotos tarptautinės klasifikacijos svarbą, ypač kalbant apie dabartinių lietuvių ir latvių kalbų vokalizmą kitų kalbų garsy-no kontekste.

Konferencijos dalyviai deramai pa-gerbė Alekso Girdenio atminimą: ne-paprastai saulėtą Jo gimtadienio dieną aplankė Profesoriaus kapą bei dvi die-nas gvildeno tas kalbotyros problemas, kurios visada domino Profesorių, apie kurias Jis būtų turėjęs ką pasakyti. Išsi-skirstyta su viltimi susitikti 2019 metais, šeštojoje Profesoriaus Alekso Girdenio konferencijoje, kurią planuojama su-rengti Vilniaus universitete.

Jolita URBANAVIČIENĖ

[jolita.urb@gmail.com]

Jurgita JAROSLAVIENĖ

[jurgita.jaroslaviene@gmail.com]

